

3. Інтерв'ю Кріциним О.Д., 1929 р.н., в період війни та повоєнні роки проживав у м. Сталіно. Місце проведення та запису інтерв'ю: м. Донецьк, листопад 2010 р. // Особистий архів автора.
4. Салата О. Формування німецького інформаційного простору в рейхскомісаріаті Україна та в зоні військової адміністрації (червень 1941-1944 рр.) / О. Салата. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 362 с.
5. Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина: власть и антисемитизм / Г.В. Костырченко. – М.: Международные отношения, 2001. – 784 с.
6. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки / Г. Куромія ; [пер. з англ. Г.Кьорян, В.Агеев; / передм. Г.Немирі.]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.
7. Форум-обговорення кінофільму «Це було в Донбасі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/8102/forum/#1124888>
8. Социалистический Донбасс. – 1945. – 10 окт.
9. Культурне будівництво в Українській РСР, червень 1941-1950. Збірник документів і матеріалів/ [відп. ред. Ю.Ю.Кондуфор]. – К.: Наукова думка, 1989. – 564 с.
10. Penter T. Kohle für Stalin und Hitler. Arbeiten und Leben im Donbass 1929 bis 1953 / T. Penter. – Klartext Verlag, Essen, 2010. – 467 s.
11. Советское искусство. – 1948. – 16 окт.
12. Корниенко И.С. Киноискусство Советской Украины / И.С. Корниенко. – М.: Искусство, 1975. – 241 с.
13. Цена кадра. Советская фронтовая кинохроника 1941-1945 гг. Документы и свидетельства / Авт.-сост. В.П.Михайлов, В.И.Фомин. – М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2010. – 1048 с.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ МАТЕРИНСТВА ТА ДИТИНСТВА В УРСР У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (НА МАТЕРІАЛАХ ДОНБАСУ)

Дмитрик І.О.

Донецький національний технічний університет (м. Красноармійськ)

На сучасному етапі розвитку людства правове встановлення та регулювання охорони материнства, батьківства та дитинства для керівництва кожної розвинутої країни є важливим елементом діяльності. На теренах України система державного захисту родини як суспільного інституту, здоров'я жінок та дітей як запоруки демографічної стабільності почала формуватися на початку радянського періоду історії. В науковій літературі визначено, що правова політика радянської держави в сфері охорони материнства та дитинства здійснювалася за наступними напрямками:

- створення нормативно-правової основи та соціально-правових інститутів з охорони здоров'я матері та дитини;
- забезпечення пільгових умов праці жінці-матері [1, 292].

Трагічні події Другої світової війни, що призвели до великих демографічних втрат та значного порушення статевовікової пропорції складу населення, змусили партійні та державні органи влади приділити більше уваги питанням сімейного права і першорядному завданню створення умов для збільшення народжуваності. Суспільство, яке вийшло з війни було за своїм складом переважно жіночим та дитячим. Тож необхідно було в умовах розрухи, економічної скрути, поширення дитячої бездоглядності зберегти існуючі життя та побудувати таку демографічну стратегію, яка мала б відтворити чисельність населення.

Дослідники радянської соціальної політики в сфері сімейно-шлюбних відносин наголошують на двох особливостях повоєнного періоду. Я.А. Шаповалова зазначає, що з 1945 р. по 1960-ті рр. держава робила наголос на пропаганді материнства та багатодітності, підвищувала значення статусу жінки-матері шляхом впровадження почесних звань та нагород, проте грошовій допомозі відводилася другорядна роль. Тож, вказаний проміжок часу вона класифікує як період «моральної підтримки» інституту материнства та дитинства [2, 13].

Іншою тенденцією, яка домінувала з середини 1920-х рр. до середини 1950-х рр., був репресивний характер законодавства у галузі конструювання родини і відповідальності жінок та чоловіків за сексуальні стосунки та батьківство[3, 93].

Базовим джерелом сімейного права повоєнного періоду став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про підвищення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотніми матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про запровадження почесного звання мати-героїня та ордену і медалі «Материнська слава» від 8 липня 1944 р. Цей документ охоплював цілий комплекс питань.

По-перше, держава вживала заходи, що були спрямовані на збереження життя та здоров'я новонародженого малюка та вагітної жінки у скрутних умовах завершального етапу Другої світової війни шляхом підвищення вдвічі продовольчих пайків для вагітних або годуючих жінок. Враховуючи практику нормованого розподілу продуктів, підвищені норми постачання мали компенсувати невисокий рівень державного забезпечення. Однак, в 1946 р. було зафіксовано випадки, коли торговельні організації Донбасу надавали додатковий пайок за талонами із запізненням на декілька місяців, замість якісних товарів пропонували замінники [4, 125].

По-друге, змінювались умови отримання допомоги родинами з великою кількістю дітей. Тепер разову допомогу з багатодітності починали виплачувати матерям після народження третьої, а не сьомої дитини, як було встановлено Постановою ЦВК та РНК СРСР від 27 червня 1936 р., а

щомісячну – після народження четвертої дитини [1, 311-312]. Збільшувалися розміри виплат багатодітним. Проте втілення цієї норми у життя наштовхувалося на існуючу під час війни високу інфляцію. Дослідники зазначають, що фактично відбулося не підвищення, а індексування допомоги, але, на жаль, воно не було адекватним інфляції [5, 58]. Ці факти цілком відповідають концепції «періоду моральної підтримки» державою материнства та дитинства в повоєнний період.

Представники державних та партійних органів на місцевому рівні розуміли, що розмір державної грошової допомоги багатодітним не був достатнім для того, щоб вижити. Тому дітей із багатодітних сімей було названо в числі потенційного контингенту для дитячих будинків, що відкривали при промислових підприємствах Донбасу в 1945 р. [5, 59]. Зрозуміло, що голод 1946-1947 рр. значно погіршив ситуацію.

Змінилася концепція одруження. Юридичний статус з 1944 р. отримували лише зареєстровані шлюби як єдині, що мали правові наслідки для подружжя та дітей, призводили до виникнення аліментарних і спадкових відносин. У випадках існування фактичних родинних відносин без реєстрації шлюб визнавався недійсним. З одного боку, держава таким чином конструювала поняття «нормальної» родини в умовах значної гендерної диспропорції та помітного збільшення неповних сімей. З іншого боку, це нововведення позбавляло захисту права дитини, народженої поза шлюбом.

Була ускладнена процедура розлучення, введено оплату за подавання заяви, підвищено розміри грошових стягнень при оформленні розлучення. Було запроваджено обов'язковий судовий розгляд із процедурою примирення в народному суді; справам про розлучення надавався широкий розголос: публічне судочинство із залученням свідків, публікація в місцевій пресі оголошень про слухання таких справ. Тобто, держава після впровадження Указу від 8 липня 1944 р. здійснювала значний тиск на подружжя, яке вирішило розірвати шлюб.

Указом заборонялося встановлення батьківства стосовно дітей, народжених поза шлюбом. Дитині надавалося прізвище матері, а у свідоцтві про народження ставився прочерк в графі «батько», навіть якщо останній не заперечував свого батьківства. Тобто відповідальність (у тому числі фінансова) за позашлюбну дитину відповідно до повоєнного законодавства покладалась на жінку та частково на державу, яка згідно з Указом від 8 липня 1944 р. вперше почала здійснювала щомісячну грошову допомогу матері-одиначці [3, 93].

З метою підвищення рівня народжуваності держава в 1944-1955 рр. проводила жорстку кампанію боротьби зі штучним перериванням вагітності. Характерними рисами цього періоду були: державний контроль над репродуктивною поведінкою населення; відсутність контрацепції; заборона соціального абортів; патронаж «ненадійних» вагітних (які отримали відмову у проведенні операції); кримінальна відповідальність медичних працівників та

жінок (за незаконний аборт жінки каралися одним роком примусових робіт, а при повторному – ув'язненням терміном до 3 років; лікарі – від 3 до 5 років ув'язнення [5, 60]); показові судові засідання; негативне ставлення суспільства до таких операцій [2, 23].

Офіційний курс на заборону штучного переривання вагітності призвів до зростання випадків нелегальних абортів, які були більш небезпечними за рівнем жіночої смертності. По Сталінській області в 1944 р. кількість абортів у нелікувальних закладах була в 5,2 рази, а в 1945 р. – в 6,4 рази більша від здійснених на підставі рішення медичної комісії [5, 60]. У 1955 р. заборону абортів було скасовано Указом Президії Верховної Ради СРСР.

Окремим напрямком соціальної політики було відновлення й розвиток мережі таких лікувально-профілактичних та виховних, як пологові будинки, дитячі лікарні, дитячі поліклініки, ясла, будинки дитини, дитячі санаторії. Постанова РНК УРСР «Про заходи по поширенню сітки дитячих закладів та поліпшенню медичного й побутового обслуговування жінок і дітей» від 20 лютого 1945 р. та постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи по розширенню мережі дитячих установ і родильних будинків Української РСР та поліпшенню їх роботи» від 2 липня 1949 р. передбачали збільшення норм постачання дитячих закладів та підвищення рівня їх санітарно-гігієнічного обслуговування. Через зруйновану інфраструктуру та брак коштів втілити в життя ці постанови швидко та в повному обсязі було неможливо.

Отже, великі демографічні втрати періоду Другої світової війни зробили головним пріоритетом в галузі охорони материнства та дитинства повоєнного періоду підвищення рівня народжуваності. Через вкрай обмежені матеріальні ресурси це завдання вирішувалося державою переважно шляхом чіткого законодавчого визначення та охорони концепту родини, встановлення грошової допомоги самотніми матерями та збільшення виплат багатодітним родинам, а також заборони штучного переривання вагітності не за медичними показниками. Паралельно вживалися заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю, проводилося відновлення та збільшення мережі медичних та виховних закладів. Проте, приклади з реального життя на матеріалах Донецького регіону ілюструють тезу про перевагу у 1944 – середині 1950-х рр. моральної підтримки родинних потреб з боку держави над матеріальною в одних випадках, або домінування законодавчого примусу над створенням сприятливих умов – в інших.

Джерела та література:

1. Правовая политика как научная теория в историко-правовых исследованиях / Под ред. докт. юрид. наук, докт. филос. наук, проф. О.Ю. Рыбакова. – М.: Статут, 2011. – 408 с.
2. Шаповалова Я.А. Государственная политика в области семейно-брачных отношений в 1945–1991 гг. (на материалах Краснодарского края): автореф. канд. ист. наук / Я.А. Шаповалова. – Краснодар, 2014. – 27 с.

3. Рабжаева М.Б. Историко-социальный анализ практик семейной политики в России XX века/ М.Б. Рабжаева // Социологические исследования. – 2004. – № 6. – С. 89 – 97.
4. Бобровський А.С. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943-середині 1960-х років: Монографія / А.С.Бобровський, В.М.Нікольський. – Донецьк: Норд-Пресс, 2008. – 245 с.
5. Шипік Н. Ф. Реалізація пронаталістської політики у повоєнні роки на прикладі Сталінської області [Електронний ресурс] / Н. Ф. Шипік // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. – 2009. – Т. 115, Вип. 102. – С. 56–62. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdui_2009_115_102_13.pdf

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Гончаров М.В.

Донецький юридичний інститут МВС України (Кривий Ріг)

Соціальний захист населення є необхідним елементом функціонування будь-якої розвинутої країни, показником гуманізації соціальної функції правової, соціальної держави. Тому в Україні, як і в інших країнах світу, наразі активно обговорюються питання щодо механізмів досягнення високого рівня соціального захисту населення [1, 3].

У довоєнні роки основним завданням соціального забезпечення проголошувалася робота з працевлаштування й навчання інвалідів; забезпечення сімей червоноармійців та інвалідів війни пенсіями; організації кас взаємодопомоги в колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим тощо. У сфері добробуту народу головна увага зосереджувалася насамперед на підвищенні заробітної плати низькооплачуваним категоріям робітників.

У зв'язку із загостренням міжнародної обстановки більше уваги почали приділяти військовослужбовцям. Уже під час Другої світової війни, 5 червня 1941 року РНК СРСР прийняла постанову «Про пенсії й допомогу особам вищого, старшого і середнього начальницького складу, особам молодшого начальницького складу надстрокової служби, спеціалістам рядового складу надстрокової служби і їхнім сім'ям», у якій збільшилися розміри пенсійного забезпечення зазначених осіб за вислугу років, у зв'язку з інвалідністю і в разі втрати годувальника. Іншою постановою від 5 червня 1941 р. № 1475 РНК затвердила Перелік спеціалістів рядового складу надстрокової служби Червоної Армії, Військово-Морського Флоту, прикордонних і внутрішніх військ, які мають право на пенсії та допомоги згідно з постановою РНК СРСР «Про пенсії й допомогу особам вищого, старшого і середнього начальницького складу, особам молодшого